

VAŽNOST KVALITETE SAMOPOIMANJA I PREDODŽBE BUDUĆNOSTI ZA RAZVOJ I OČUVANJE PSIHOSOCIJALNE OTPORNOSTI ADOLESCENATA

KRISTINA URBANČ

primljeno: studeni 2000.
prihvaćeno: siječanj 2001.

Izvorni znanstveni članak
UDK: 316.356
159.95

Istraživanjem se željelo utvrditi postoji li razlika u percepciji vlastite budućnosti između srednjoškolaca s obzirom na iskustvo progonstva odnosno izbjeglištva te postoji li statistički značajna povezanost između kvalitete samopoimanja i kvalitete predodžbe vlastite budućnosti kao prediktorskih varijabli. Pretpostavili smo da će pozitivnija predodžba o sebi biti statistički značajno povezana s kvalitetnijom, pozitivnijom percepcijom vlastite budućnosti. Također smo pretpostavili da će obilježje prognaničkog odnosno neprognančkog iskustva dovesti do statistički značajnih razlika u percepciji vlastite budućnosti na štetu adolescenata - prognanika i izbjeglica. Rezultati su pokazali da se uz pozitivniju sliku o sebi u sadašnjosti nadovezuje optimističnija predodžba sebe u budućnosti i obrnuto, kvalitativno lošija slika o sebi bila je povezana s pesimističnijim predodžbama budućeg života. Također se pokazalo da postoje statistički značajne razlike između prosječnih vrijednosti rezultata dviju skupina ispitanika glede varijabli koje se odnose na procjenu vlastite budućnosti. Pri tome su adolescenti redovne srednjoškolske populacije bili bezbrižniji glede razmišljanja o budućnosti, dok su adolescenti s prognaničkim i izbjegličkim iskustvom imali veća očekivanja od budućnosti u smislu očekivanja porasta kvalitete života, ostvarivanja partnerskog odnosa i sigurnosti općenito.

Ključne riječi: adolescencija, rizični i zaštitni čimbenici, samopoimanje, percepcija budućnosti

UVOD

Na razini individualnih bioloških i psihosocijalnih obilježja u okviru ekološke multi-sistemske perspektive (Fraser, 1997.) samopoštovanje, samoefikasnost i kompetentnost u normativnim ulogama se, između ostalih, smatraju bitnim zaštitnim čimbenicima. Na razini društva ti se čimbenici odnose na perspektivu zapošljavanja, školovanja, postignuća koja pojedina zajednica nudi mladima da bi razvijali kompetentnost u ostvarenju spomenutih normativnih uloga. Iako u okviru ove teorije ne pretpostavljamo, u nekom tradicionalnom smislu, da su svi rizični i zaštitni čimbenici izravni uzroci djetetova odnosno adolescentova ponašanja i razvoja (Henggler i Borduin, 1990., prema Fraser, 1997.) pojedine čimbenike možemo smatrati svojevrsnim "oznakama" odnosno signalima koji obilježavaju promjenu statusa

problema. Takvi signali ukazuju na potrebu za intervencijom kako bi se spriječio daljnji razvoj poremećaja u ponašanju. Očuvanje psihičkog integriteta i uspješno uspostavljanje ravnoteže među potrebama pojedinca važno je za izgradnju slike o samom sebi i za predodžbe o vlastitoj budućnosti. Kvaliteta samopoimanja i postavljanje određenih pozitivnih ishoda u budućnosti općenito su neophodni za razvoj manifestnih oblika otpornosti u nepovoljnim uvjetima odrastanja (rat i progonstvo te znatno lošiji poslijeratni egzistencijalni uvjeti). Zanimalo nas je stoga kako su se ti uvjeti odrazili na samopoimanje mladih i njihove predodžbe o budućnosti, te razlikuju li se te predodžbe s obzirom na izloženost prognaničkim odnosno izbjegličkim iskustvima.

* Kontakt adresa: Studijski centar socijalnog rada, Nazorova 51, Zagreb

Cilj i hipoteze istraživanja

Opći cilj istraživanja bio je skrenuti pažnju na važnost razmišljanja o budućnosti, izgrađivanja vlastite predodžbe u budućnosti te planiranja i postavljanja osobnih ishoda kao mogućih zaštitnih čimbenika u procesu sazrijevanja koji je u slučaju ratnih i poratnih generacija adolescenata obilovao stresorima i na osobnoj razini (tijekom procesa formiranja identiteta) i na razini društva odnosno zajednice (ratna razaranja i njihove posljedice).

Istraživanjem se željelo utvrditi postoji li razlika u percepciji vlastite budućnosti između srednjoškolaca s obzirom na iskustvo progonstva odnosno izbjeglištva te postoji li statistički značajna povezanost između kvalitete samopoimanja i kvalitete predodžbe vlastite budućnosti kao prediktorskih varijabli. Pretpostavili smo da će pozitivnija predodžba o sebi biti statistički značajno povezana s kvalitetnijom, pozitivnijom percepcijom vlastite budućnosti. Također smo pretpostavili da će obilježje prognaničkog odnosno neprognaničkog iskustva dovesti do statistički značajnih razlika u percepciji vlastite budućnosti na štetu adolescenata - prognanika i izbjeglica.

METODE

Uzorak ispitanika

Istraživanjem je obuhvaćeno ukupno 564 adolescenata, učenika 15 zagrebačkih srednjih škola. Tijekom školske godine 1997/98. kada je provedeno prikupljanje podataka, ispitanici su bili polaznici završnih razreda. Uzorak je podijeljen na dva subuzorka s obzirom na obilježje prognaničkog odnosno izbjegličkog statusa. Od ukupnog broja ispitanika njih 287 tijekom proteklih godina imalo je prognanički odnosno izbjeglički status, dok je 277 učenika predstavljalo redovnu srednjoškolsku populaciju.

Varijable i mjerni instrumenti

Kako je ovaj rad dio opsežnijeg istraživanja potrebno je napomenuti da je model istraživanja uključivao spol, socio-ekonomski sta-

tus, odnose s roditeljima i iskustvo progonstva kao prediktorske varijable, dok je kao posredujuća varijabla uzeta subjektivna ispitaničeva procjena učinaka izloženosti ratnim zbivanjima. Izlazne odnosno kriterijske varijable bile su kvaliteta samopoimanja i predodžba vlastite budućnosti.

Za prikupljanje podataka korištene su dvije skale: "Kako ja procjenjujem svoju budućnost" i "Kako ja procjenjujem sebe". Obje skale konstruirane su po principu semantičkog diferencijala te se sastoje od po 20 bipolarnih pridjeva koji se odnose na ispitivanje pojma "ja" u sadašnjosti, odnosno, predodžbu sebe u budućnosti s obzirom na kvalitetu zadovoljenosti osnovnih psiholoških potreba, prema konceptu potreba W. Glassera (1984.). Skala "Kako ja procjenjujem svoju budućnost" konstruirana je za potrebe ovog istraživanja, dok su autori skale "Kako ja procjenjujem sebe" Žižak, Bašić, Lebedina-Manzoni, Koller-Trbović (prema Žižak, Bašić, Lebedina-Manzoni, Koller-Trbović, 1992. i Žižak, Koller-Trbović, Brusić, 1993.). Kako Cronbach alpha koeficijent izmjeren na spomenutom uzorku iznosi 0.86, odnosno, 0.83, možemo zaključiti da se radi o zadovoljavajućoj unutarpojnoj konzistenciji obiju skala, odnosno da su korišteni instrumenti visoko pouzdani.

Podaci su podvrgnuti metodama diskriminativne analize i kanoničke korelacijske analize, a pri obradi korišten je SPSS/PC programski paket.

REZULTATI

Diskriminativna analiza rezultata upitnika "Kako ja procjenjujem svoju budućnost"

Dobiveni koeficijent kanoničke korelacije iznosi 0.314 i ukazuje na postojanje statistički značajne, pozitivne ali niske povezanosti između pripadnosti adolescenata pojedinom subuzorku i skupa od 20 varijabli koje obuhvaćaju prostor adolescentove procjene sebe u budućnosti, a sadržane su u upitniku "Kako procjenjujem svoju budućnost".

Tablica 1: Test značajnosti kanoničke diskriminacije pomoću Wilksove lambda, koeficijent kanoničke korelacije, Hi-kvadrat, centriodi grupe 1 (prognanici) i grupe 2 (neproganici) na diskriminacijskoj funkciji

DF	%	r	Wilks l.	Hi-kvad.	df	p	C1	C2
1	100	0.314	0.90	57.416	20	0.00	0.33	-0.32

Iz tablice 1 je vidljivo da se dva subuzorka razlikuju s obzirom na rezultate koje postižu adolescenti s prognaničkim odnosno izbjegličkim iskustvom i adolescenti iz opće populacije. Centroid grupe 1 udaljen je od ishodišta za 0.33 standardne devijacije u pozitivnom smjeru diskriminativne funkcije, dok je centroid grupe 2 udaljen od ishodišta za 0.32 standardne devijacije u negativnom smjeru diskriminativne funkcije, što znači da adolescenti s prognaničkim i izbjegličkim iskustvom postižu više rezultate na prostoru procjene vlastite budućnosti, te imaju očigledno veća očekivanja i pozitivnije ishode u budućnosti u odnosu na adolescente opće populacije.

U tablici 2 prikazani su standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture diskriminativne funkcije iz kojih je vidljivo sudjelovanje pojedinih varijabli na diskriminaciju subuzorka. Pripadajući koeficijenti strukture kreću se u rasponu od 0.384 do 0.280. Iz tablice je vidljivo da se varijable koje imaju najveću povezanost s diskriminativnom funkcijom odnose na zabrinutost glede vlastite budućnosti i očekivanje porasta kvalitete života u budućnosti. Slijede varijabe o vjerovanju u

vlastitu sposobnost ostvarivanja kvalitetnog partnerskog odnosa i općenitu sigurnost u vlastitu budućnost.

U tablici 3 prikazani su rezultati analize varijance, iz kojih je vidljivo kakve rezultate postižu ispitanici obiju skupina na pojedinim varijablama.

Iz priloženih je rezultata očito da na sve četiri prikazane varijable, koje su najznačajnije za diskriminaciju ovih dviju skupina, više rezultate, odnosno veća očekivanja od budućnosti imaju adolescenti prognanici i izbjeglice. Oni naime u većoj mjeri u odnosu na svoje vršnjake iz opće populacije adolescenata očekuju da će im život u budućnosti biti kvalitetniji, pokazuju veće povjerenje u svoje sposobnosti ostvarivanja kvalitetnog partnerskog odnosa u budućnosti i općenito, osjećaju se sigurnijima u odnosu na svoju budućnost. No, najveća je razlika u odgovorima zapažena na varijabli koja ukazuje na brigu glede vlastite budućnosti, gdje "pozitivniji" odgovor postižu adolescenti opće populacije, što zapravo znači da su oni manje zabrinuti za svoju budućnost. Ova "brižnost" adolescenata izbjeglica i prognanika donekle je u suprotnosti s ranije

Tablica 2: Standardizirani koeficijenti i koeficijenti strukture funkcije

Diskrim. varijab.	Stand. koef.	Koef. struk.
Zabrinut sam za svoju budućnost	0.736	0.384
Život će mi biti kvalitetniji ubuduće	0.439	0.380
Vjerujem da ću biti dobar suprug	0.317	0.315
Siguran sam u odnosu na budućnost	0.373	0.280

Tablica 3: Rezultati analize varijance

(M1 predstavlja aritmetičku sredinu za uzorak adolescenata prognanika i izbjeglica, M2 aritmetičku sredinu za uzorak adolescenata opće populacije, S1 je standardna devijacija za uzorak adolescenata prognanika i izbjeglica, a S2 standardna devijacija za uzorak adolescenata opće populacije, F-omjer i vjerojatnost slučajnog pojavljivanja)

Diskrim. varijab.	M1	M2	S1	S2	F	p
Zabrinut sam za svoju budućnost	3.01	2.68	1.36	1.21	9.098	0.00
Život će mi biti kvalitetniji ubuduće	3.88	3.62	0.99	1.08	8.904	0.00
Vjerujem da ću biti dobar suprug	4.44	4.25	0.85	0.92	6.116	0.01
Siguran sam u odnosu na budućnost	3.66	3.46	1.04	1.06	4.847	0.02

navedenim osjećajem sigurnosti glede budućnosti. Možemo međutim, pretpostaviti da veća očekivanja od budućnosti donose i potencijalno veće rizike, te otuda i pojačana zabrinutost glede njihova ostvarenja. Nasuprot tome, manju zabrinutost glede budućnosti zapaženu kod adolescenata opće populacije, možemo pokušati objasniti i kao manju usredotočenost na ishode i razmišljanja o budućnosti općenito.

Dakle, postoje statistički značajne razlike između prosječnih vrijednosti rezultata ovih dviju skupina, na temelju varijabli koje se odnose na procjenu vlastite budućnosti, uz razinu rizika manju od 1%. Pri tome možemo reći da su "domaći" adolescenti neopterećeniji odnosno, bezbrižniji glede razmišljanja o budućnosti, ali da adolescenti s prognaničkim i izbjegličkim iskustvom imaju veća očekivanja od budućnosti u smislu očekivanja porasta kvalitete života, ostvarivanja partnerskog odnosa i sigurnosti općenito.

Kanoničke korelacije između ispitaničkovih samopoimanja i njegove procjene vlastite budućnosti

Postupkom kanoničke korelacijske analize utvrđene su relacije između skupova varijabli koje opisuju prostor ispitaničkovih procjena sebe u sadašnjosti, sadržane u upitniku "Kako ja procjenjujem sebe" i varijabli koje opisuju prostor ispitaničkovih procjena sebe u budućnosti, sadržane u upitniku "Kako ja procjenjujem svoju budućnost". Ovime su izolirana tri statistički značajna para kanoničkih faktora, čija je međusobna povezanost vidljiva iz tablice 4. U tablicama 5 i 6 prikazana je struktura dimenzija odnosa između samopoimanja ispitanika i njihove procjene vlastite budućnosti.

Tablica 4: Značajnost kanoničkih korelacija

Faktor	Koef. kor.	Koef. det.	Hi-kvadrat	St. slobode	p
1.	0.73	0.53	1167.72	400	0.00
2.	0.49	0.24	747.61	361	0.00
3.	0.45	0.20	594.78	324	0.00

Tablica 5: Kanonički faktori i koeficijenti u prostoru ispitaničkovih procjena sebe

Br.	Varijabla	F1		F2		F3	
		w1	s1	w2	s2	w3	s3
1.	Povjerljiv	-0.06	0.37	0.21	0.22	0.06	0.20
2.	Voljen	0.27	0.66	-0.51	-0.40	0.45	0.31
3.	Davalac	0.01	0.26	-0.15	0.09	0.09	0.15
4.	Neovisan	-0.09	0.14	0.09	0.18	0.04	-0.09
5.	Blizak	0.14	0.64	-0.01	-0.01	0.17	0.17
6.	Uspješan	0.12	0.60	-0.08	-0.00	-0.37	-0.32
7.	Siguran	0.12	0.60	-0.07	0.01	-0.25	-0.37
8.	Aktivan	-0.02	0.48	0.31	0.03	-0.07	-0.23
9.	Odgovoran	0.26	0.60	0.42	0.40	0.38	0.21
10.	Cijenjen	0.08	0.65	-0.33	-0.18	-0.04	0.08
11.	Odlučan	0.15	0.51	0.11	0.22	-0.24	-0.37
12.	Slobodan	0.02	0.43	0.08	0.14	-0.26	-0.32
13.	Nepovod	0.03	0.29	0.12	0.22	-0.03	-0.04
14.	Prilagod	0.01	0.44	0.25	0.25	0.38	0.24
15.	Dobronam	0.06	0.41	0.42	0.52	0.05	0.18
16.	Veseo	0.24	0.66	-0.30	-0.03	-0.13	-0.17
17.	Opušten	0.00	0.56	0.07	0.00	-0.40	-0.40
18.	Zabavan	0.10	0.57	-0.10	-0.07	0.10	-0.06
19.	Prijatan	0.10	0.57	-0.11	0.00	0.11	0.15
20.	Topao	-0.02	0.39	0.18	0.16	-0.01	0.14

Tablica 6: Kanonički faktori i koeficijenti u prostoru ispitanikove procjene vlastite budućnosti

Br.	Varijabla	F1		F2		F3	
		w1	s1	w2	s2	w3	s3
1.	Voljena osoba	0.39	0.72	-0.72	-0.34	0.43	0.22
2.	Imati obitelj	-0.01	0.48	0.24	0.22	-0.14	0.19
3.	Biti poštovan	0.22	0.68	0.09	0.14	0.08	0.04
4.	Biti dobar na poslu	-0.03	0.49	0.44	0.46	-0.19	-0.12
5.	Osjećati se sigurno	0.32	0.69	-0.13	-0.04	-0.73	-0.58
6.	Biti dobar roditelj	0.17	0.54	-0.07	0.25	0.09	0.22
7.	Biti pouzdan	0.19	0.53	0.42	0.54	0.17	0.12
8.	Ništa neću postati	-0.13	-0.35	0.01	-0.12	0.11	0.16
9.	Ne volim misliti	0.10	-0.05	0.30	-0.03	-0.01	-0.03
10.	Biti dobar suprug	0.04	0.45	0.06	0.22	0.33	0.35
11.	Zabrinut sam	0.02	-0.25	0.00	-0.00	0.16	0.39
12.	Zabavlja me misliti	0.03	0.27	0.12	0.20	-0.00	-0.05
13.	Plaši me budućnost	-0.00	-0.26	-0.28	-0.19	0.13	0.31
14.	Ovisi o meni	0.11	0.27	-0.14	0.04	0.11	0.11
15.	Pričam često	0.08	0.26	-0.04	0.03	0.15	0.11
16.	Drugi su odgovorni	-0.03	-0.15	-0.07	-0.11	-0.23	-0.23
17.	Materijalna nesigurnost	-0.05	-0.18	0.22	0.10	-0.05	0.14
18.	Pomoć roditelja	0.13	0.26	-0.10	-0.14	0.09	0.02
19.	Moram se izboriti	-0.04	0.09	0.28	0.44	0.18	0.27
20.	Kvalitetniji život	-0.06	0.20	-0.11	0.10	-0.21	-0.21

Prvi kanonički faktor u prostoru samo-procjene ispitanika definiran je osrednjim doprinosom varijabli koje opisuju pozitivno orijentiranu sliku o sebi. Ta se slika temelji na doživljaju sebe kao voljene, vesele i odgovorne osobe. S nešto nižim doprinosom u definiranju sudjeluju i varijable o bliskosti, uspješnosti, sigurnosti i odlučnosti. Uz ovakvu kvalitetu samoprocjene nadovezuju se i razmjerno visoka, optimistično usmjerena očekivanja od budućnosti. Najznačajniju ulogu igra osjećaj voljenosti, prihvaćenosti, sigurnost u odnosu na budućnost, te poštovanje drugih. Glede razvoja vlastitih osobina, prisutno je još i uvjerenje u buduću kompetentnost u obavljanju roditeljske uloge, pouzdanost, te povjerenje u osobni razvoj općenito.

Dakle, pozitivno usmjerena predodžba o sebi kao o prihvaćenoj, voljenoj, vedroj i odgovornoj osobi, statistički je značajno povezana s visokim očekivanjima od budućnosti i s težnjom da se očuva postojeća kvaliteta života. Prevladavajući osjećaj prihvaćenosti, odnosno voljenosti omogućava adolescentu da stvo-

ri dovoljne "zalihe ljubavi" neophodne za uspješan završetak procesa separacije i individualizacije, što su, kao što je rečeno u uvodnom dijelu, osnovni zadaci adolescencije. Prihvaćenost od strane značajnih drugih ključna je i za razvoj bazične sigurnosti (Nikolić, 1988.) i "uspješnog identiteta" (Glasser, 1984.)

Slika 7: Shematski prikaz slike o sebi i predodžbe vlastite budućnosti u prvom paru kanoničkih faktora

Slika o sebi

Voljen
Veseo
Odgovoran
Blizak
Uspješan
Siguran
Odlučan

Predodžba budućnosti

Bit ću voljen
Osjećam se sigurnim
Bit ću poštovan
Bit ću dobar roditelj
Bit ću pouzdan

U definiranju drugog para kanoničkih faktora veoma značajan doprinos ima varijabla

koja govori o doživljaju sebe kao nevoljene osobe. Slijede varijable o odgovornosti, dobronamjernosti, prilagodljivosti, povjerljivosti, a s nešto manjim doprinosom sudjeluju i varijable o necijenjenosti, odnosno manjku poštovanja od strane okoline. Osjećaj nevoljenosti prevladava i u prostoru definiranja očekivanja od budućnosti, a prisutna je i varijabla o vjerovanju u buduću profesionalnu kompetentnost i pouzdanost općenito. Uz nešto niži doprinos, varijable o samostalnoj borbi za vlastitu budućnost i osnivanju vlastite obitelji u budućnosti zaokružuju ovako definiranu predodžbu o budućnosti.

S obzirom na naglašeni doživljaj nevoljenosti i očito manjkavo zadovoljenu potrebu za pripadnošću i bliskošću, čini se da se i "prilagodljivost" u ovom kontekstu odnosi na zapravo "očajničku asertivnost" u pokušajima zadovoljenja ove potrebe na neki alternativni način, čime bi se mogao objasniti i manjak poštovanja od strane okoline (okolina nerijetko može ovakvog adolescenta obilježiti kao "ljepljivog" i zapravo "previše prilagodljivog", te ga izbjegavati). Ipak, u kontekstu s ostalim varijablama koje govore o odgovornosti, dobronamjernosti, pouzdanosti i nepovodljivosti, za očekivati je da će se ovaj pokušaj kompenzacije manjka prihvaćenosti i bliskosti "pomaknuti" na neki od socijalno prihvatljivih ili čak poželjnih vidova ponašanja, kao što je to poslovna uspješnost i profesionalna kompetentnost. Čini se da i uživanje u planiranju budućnosti u ovom slučaju ima određenu obrambenu funkciju, te da služi kao svojevrsni bijeg od sadašnjosti u kojoj su bliskost i prihvaćenost teško dostupni.

Dakle, glede drugog para kanoničkih faktora možemo zaključiti da postoji statistički značajna povezanost između prostora adolescentove procjene sebe kao nevoljene osobe (u sadašnjosti) i prostora procjene sebe kao nevoljene osobe u budućnosti.

Pri definiranju trećeg para kanoničkih faktora najznačajniji doprinos na planu samopoimanja imaju varijable o doživljaju sebe kao neopuštene, neodlučne, nesigurne, neuspješne i neslobodne osobe. S nešto nižim doprinosom sudjeluju varijable o doživljaju sebe

Slika 8: Shematski prikaz slike o sebi i predodžbe budućnosti u drugom paru kanoničkih faktora

Slika o sebi

Nevoljen
Odgovoran
Dobronamjieran
Prilagodljiv
Povjerljiv
Necijenjen

Predodžba budućnosti

Bit ću nevoljen
Bit ću pouzdan
Bit ću dobar u poslu
Sam se moram boriti
Imat ću obitelj

kao voljene, prilagodljive i odgovorne osobe. S obzirom na prostor predodžbe budućnosti, najznačajniji su doprinosi varijable o nesigurnosti i zabrinutosti glede budućnosti. Prisutne su još i varijable o predodžbi sebe kao dobrog budućeg bračnog partnera i dobrog budućeg roditelja. Pri tome, društvo, odnosno drugi nisu odgovorni za budućnost pojedinca, te nema očekivanja o porastu kvalitete života budućnosti.

Ovako opisan prostor samoprocjene i očekivanja od budućnosti, s naglaskom na odgovornost, prilagodljivost i kooperativnost obilježen je napetošću (neopuštenost, neodlučnost, sputanost), te se čini da su ovdje istaknuti gotovo isključivo negativni aspekti odgovornosti (manjak slobode, nesigurnost, rizik, strah od neuspjeha). Možemo predstaviti da u ovako definiranom prostoru samopoimanja preuzimanje odgovornosti nije u funkciji samoaktualizacije koja se definira kroz doživljaj "Dobar sam u onome što radim, osjećam se uspješnim u odnosu na vlastiti život" (Glasser, 1984.). Naprotiv čini se da odgovornost ovdje predstavlja iznenadno, dodatno, nametnuto opterećenje, za koje adolescent nije imao dovoljno vremena sazrijeti i pripremiti se, kao što je to ponekad u kriznim životnim situacijama neke obitelji (npr. smrt ili bolest nekog člana obitelji) ili gotovo redovno u ratnim situacijama kada adolescenti preuzimaju brige koje nadmašuju njihovo stečeno iskustvo, zrelost i dob. Ovakav vid odgovornosti i zapravo prevelike adolescentove spremnosti na suradnju opisuje Erikson (1976.). On smatra da u određenim kriznim situacijama

društvo (odnosno obitelj i ostali značajni drugi) mogu predodrediti uloge i životne puteve adolescenata, što može ugroziti adolescentove pokušaje samodefiniranja i ograničiti njegovo pravo na vlastiti "moratorij". Dakle, i u ovom slučaju postoji statistički značajna povezanost između doživljaja sebe kao prilagodljive, ali napete, neslobodne i sputane osobe, te predodžbe sebe kao također "suradnički" raspoložene, ali nesigurne i zabrinute osobe u budućnosti.

Slika 9: Shematski prikaz slike o sebi i predodžbe budućnosti u trećem paru kanoničkih faktora

Slika o sebi	Predodžba budućnosti
Neopušten	Nesiguran sam
Neodlučan	Zabrinut sam
Nesiguran	Bit ću dobar suprug
Neuspješan	Plaši me budućnost
Neslobodan	Nisu odgovorni drugi
Voljen	Bit ću voljen
Prilagodljiv	Bit ću dobar roditelj
Odgovoran	Ne očekujem bolje

Možemo zaključiti da postoji statistički značajna povezanost između pozitivne slike o sebi, kao osobi koja djelotvorno zadovoljava potrebe za bliskošću, važnošću i zabavom i visokih očekivanja od budućnosti. Nadalje, postoji statistički značajna povezanost između slike o sebi kao nevoljenoj osobi i predodžbe da će ova potreba i u budućnosti ostati nezadovoljena. I konačno, utvrđena je statistički značajna povezanost između doživljaja sebe kao nesigurne, neodlučne, ali odgovorne osobe i predodžbe života u budućnosti koji također uključuje nesigurnost, zabrinutost, ali i odgovorno obavljanje pojedinih uloga (partnerske, roditeljske).

RASPRAVA

Pretpostavili smo da postoji statistički značajna povezanost između adolescentova samopoimanja i njegove predodžbe vlastite budućnosti, na način da se uz višu kvalitetu samopoimanja nadovezuje bolja, pozitivnija

predodžba budućnosti. Prvi par kanoničkih faktora izoliran kanoničkom korelacijskom analizom potvrđuje da postoji statistički značajna povezanost između ova dva prosatora, na način da se uz pozitivno usmjerenu predodžbu o sebi kao prihvaćenju, voljenoj, vedroj i odgovornoj osobi nadovezuju visoka očekivanja i pozitivni ishodi u budućnosti (biti prihvaćen, voljen, poštovan, pouzdan, odgovoran u obavljanju roditeljske uloge). Nasuprot tome, drugi izolirani par kanoničkih faktora ukazuje na povezanost između adolescentove procjene sebe kao nevoljene osobe u sadašnjosti i očekivanog "manjka ljubavi" u budućnosti. Rezultati su pokazali da se uz pozitivniju sliku o sebi u sadašnjosti nadovezuje optimističnija predodžba sebe u budućnosti i obrnuto, kvalitativno lošija slika o sebi bit će povezana s pesimističnijim predodžbama budućeg života, što navodi na zaključak da možemo prihvatiti pretpostavku.

Nadalje smo pretpostavili da postoje statistički značajne razlike u kvaliteti predodžbe vlastite budućnosti između adolescenata s prognaničkim iskustvima i adolescentima redovne srednjoškolske populacije. Pokazalo se doista da postoje statistički značajne razlike između ovih dvaju subuzoraka, ali ne u skladu s našim očekivanjima. Naime, adolescenti prognaničari imali su veća očekivanja glede porasta kvalitete života u budućnosti te su vjerovali da će kvalitetno funkcionirati u partnerskim odnosima. Također su bili sigurni u postignuće postavljenih ishoda u budućnosti. Adolescenti redovne srednjoškolske populacije bili su, pak, manje zabrinuti za svoju budućnost općenito. Dakle, nije se potvrdila pretpostavka o nižim očekivanjima, odnosno, kvalitativno lošijoj predodžbi budućnosti kao mogućem ishodu socijalizacijskog procesa adolescenata koji su imali prognaničko ili izbjegličko iskustvo.

Ne možemo, međutim, sa sigurnošću tvrditi da se ovdje radi o trajnim, pozitivnim ishodi-ma socijalizacijskog procesa iz nekoliko razloga. Prvi razlog odnosi se na metodološki nedostatak u vidu relativno selekcioniranog uzor-

ka. Naime, svi su ispitanici pohađali srednje škole, a kako se radilo o polaznicima završnih razreda, možemo pretpostaviti da je najveći dio njih uspješno priveo kraju ovaj dio obrazovanja. Dakle, samim time, uzorak su sačinjavali "otporniji" adolescenti.

Drugi razlog odnosi se na nepoznavanje kauzaliteta unutar pojedinih rizičnih i zaštitnih čimbenika te nedostatak potpunijih podataka o ovim čimbenicima na razini obitelji, individualnih traumatskih iskustava, socio-ekonomskih prilika tijekom rata itd.

Kao treći razlog nemogućnosti uopćavanja ovih rezultata možemo pretpostaviti postojanje potrebe ispitanika za pojačanom suradnjom i kompromisnim ponašanjem u vidu idealiziranja odgovora ili pak u vidu postavljanja nerealnih očekivanja.

Općenito, možemo reći da adolescenti opće populacije više pažnje posvećuju zadovoljenju potrebe za slobodom (odsustvo zabrinutosti), dok adolescenti prognanici i izbjeglice više pažnje posvećuju području potrebe za važnošću (sigurnost u odnosu na budućnost), pripadanjem (partnerski odnosi) te egzistencijalnim potrebama (porastu kvalitete života u budućnosti). Potvrdu ovih rezultata možemo naći i u nekim drugim istraživanjima, barem glede viših materijalnih očekivanja koja su imali prognanici i izbjeglice (Omerović, 1998.). Pokazalo se također (Duraković, 1998.) da ispitanici s traumatskim iskustvima koji su optimistično orijentirani češće percipiraju pozitivne aspekte nepovoljnih događaja, imaju pozitivniju perspektivu budućnosti te govore o tome u kontekstu posttraumatskog rasta.

ZAKLJUČAK

Dakle, ako kao polazište tumačenja ovih rezultata koristimo Fraserov multisistemski ekološki pristup, možemo reći da, unatoč porastu nekih rizičnih čimbenika na razini

društva i na individualnoj psihosocijalnoj razini (raznovrsni gubici te kumuliranje poslijeratnih stresogenih čimbenika), ispitanici s prognaničkim i izbjegličkim iskustvima od sebe očekuju više u odnosu na adolescente redovne srednjoškolske populacije. Uz pozitivniju perspektivu budućnosti statistički je značajno povezana i kvalitetnija predodžba o sebi.

U tom kontekstu možemo govoriti o psihosocijalnoj otpornosti jednog dijela adolescenta poslijeratne generacije koja je tijekom djetinjstva doživjela progonoštvu i izbjeglištvu te možemo pretpostaviti da će ih zaštitni čimbenici, koji su doprinijeli očuvanju njihova integriteta tijekom rata, štiti i nadalje od nepovoljnih uvjeta odrastanja i sazrijevanja. Međutim, suvremeni autori (Masten, Best, Garmezy, 1990.) zastupaju stajalište po kojem otpornost nije nepromjenjiva, genetski kodirana konstanta. To znači da inače "otporni" pojedinac u određenom razdoblju svog života može "iscrpiti zalihe" i postati "rizičan" ukoliko se nepovoljne okolnosti u kojima živi i sazrijeva nastavljaju (npr. trajne nemogućnosti zapošljavanja i školovanja, dugotrajna ekonomska nesamostalnost, nemogućnost osnivanja obitelji).

Imajući na umu sve ugroženiji životni standard, rastući broj nezaposlenih i ostale nepovoljnosti koje se odnose naročito na mlade, možemo reći da se broj rizičnih čimbenika tijekom poslijeratnog razdoblja nije smanjio. Stoga ovi rezultati upućuju na to da pojam otpornosti shvatimo kao interaktivni proces između rizičnih i zaštitnih čimbenika, a ne kao trajnu kvalitetu pojedinca. To znači da još više pažnje treba posvetiti razvoju i njegovanju onih zaštitnih čimbenika na koje možemo utjecati iz svojih uloga profesionalnih pomagača, nastavnika i roditelja, a to su upravo kvalitetna slika o sebi i pozitivna perspektiva vlastite budućnosti.

LITERATURA

- Duraković, E. (1998) Determinante posttraumatske prilagodbe kod adolescenata, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Erikson, E. (1976) Omladina, kriza, identifikacija, Pobjeda, Titograd.
- Fraser, M. W. (1997) Risk and resilience in childhood: an ecological perspective, National Association of Social Workers, Washington.
- Glasser, W. (1984) Control theory, Harper and Row, New York.
- Masten, A., Best, K. M., Garmezy, N. (1990) Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity. *Development and Psychopathology*, 2, 425-444.
- Nikolić, S. (1988) Mentalni poremećaji u djece i omladine, Školska knjiga, Zagreb.
- Omerović, S. (1998) Očekivanja prognanika u pogledu mogućnosti ostvarenja pojedinih vrijednosti nakon povratka u dom i zavičaj, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za psihologiju.
- Urbanc, K. (1999) Samopoimanje, odnosi s roditeljima i predodžba budućnosti adolescenata s prognaničkim i izbjegličkim iskustvima, doktorska disertacija, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Žižak, A., Bašić, J., Lebedina-Manzoni, M., Koller-Trbović, N. (1992.) Self-Assessment and the Assessment of Children and Young People With Behaviour Problems During Residential Treatment. U: Soisson, R.: Politik, Forschung und Ausbildung der Heimerziehung. FICE-Congress Luxemburg. 44-51.
- Žižak, A., Koller-Trbović, N., Brusić, R. (1993) Samoprocjena identiteta djece i mladeži s poremećajima u ponašanju tijekom institucionalnog tretmana, *Kriminologija i socijalna integracija*, 1, 2, 237-246.

THE IMPORTANCE OF THE QUALITY OF SELF-PERCEPTION AND THE PERCEPTION OF THE FUTURE LIFE FOR THE DEVELOPMENT AND MAINTANANCE OF ADOLESCENTS' PSYCHOSOCIAL RESILIENCE

ABSTRACT

An empirical study was conducted on a sample of high school students in the area of Zagreb. The sample was divided into two subgroups: students with refugee experiences and students from the regular high school population. There were two problems defined in the study. The first problem was to find out if there is a statistically significant difference in the perception of future life between adolescents who have had refugee experiences and adolescents from the regular high school population. The second problem was finding out the correlation between the quality of self-perception and the quality of future life perception.

Our hypotheses were based upon the negative effects of having refugee experiences - we presumed that adolescents with refugee experiences would have a less optimistic perception of their future life. We also presumed that higher self-perception would correlate with higher expectations of future life. The data were submitted to discriminative and canonical correlation analysis.

The results show that higher self-perception in the present is correlated to higher expectations of future life and that there are statistically significant differences in the perception of future life between the two subgroups. Adolescents with refugee experiences had higher expectations of future life and in comparison to the regular high school population they perceived their future chances in more optimistic way, which was contrary to our expectations. The results are interpreted according to Fraser's (1997) ecological perspective of resilience.

Key words: Self-perception, Adolescence, Psychosocial resilience